

Güzelyurt'ta Kaybolan Bir Değer; Çömlekçilik El Sanatı ve Son Ustası Alaf Dede

Öğr. Gör. Gamze Uray

Makale Geliş Tarihi: 10.09.2019

Yayına Kabul Tarihi: 17.02.2020

Özet

Çömlekçilik en genel tanımıyla kilin, çark veya elle şekillendirildikten sonra ateşte dayanıklılık kazandırmak suretiyle pişirilip, kullanıma hazır hale getirilen üretim olarak tanımlanabilir. Çömlekçilik, ilk olarak avcı-toplayıcı hayat tarzından yerleşik hayata geçen insanoğlunun temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkmış, ilerleyen zaman içerisinde ihtiyaçtan öteye geçmiş daha sonra estetik bir öge haline gelmiştir. Çömlekçilik el sanatının/zanaatının ham maddesi, çömlekçi çarkı, süsleme, kurutma, fırınlama ve fırın özelliklerinin yanı sıra geleneksel yapısıyla da önem arz etmektedir. Yıllardır usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen çömlekçilik sanatı, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ihtiyaçların farklılaşması, yeni neslin ilgisini çekmemesi ve bu alanda yetişen çırak sayısının ihtiyaçları karşılayamaması gibi birçok nedenden ötürü unutulmaya yüz tutmuştur.

Bu çalışma; Aksaray iline bağlı tarihi Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde yaşayan son çömlek ustası Alaf Dede ve çömlekçilik el sanatı ile ilgilidir. Ayrıca Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde yok olmaya yüz tutmuş çömlekçilik sanatının geriye kalan tek ustası Alaf Dede'nin konuyla ilgili bilgi birikimi, duygu ve düşüncelerini bir araya getirerek yazılı bir kaynak oluşturmaktadır.

Çalışmada tarama (survey) modeli uygulanmıştır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılarak konunun teorik yapısı oluşturulduktan sonra araştırmanın amacı doğrultusunda saha çalışması yapılmıştır. Saha çalışmasında gözlem ve görüşme teknikleri uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Güzelyurt, Alaf Dede, Çömlekçilik, Usta.

A LOST VALUE IN GÜZELYURT; ART OF POTTERY AND ITS LAST MASTER ALAF DEDE

Abstract

The most general definition of pottery is clay, which can be defined as a product which is shaped after being shaped by wheel or hand and then cooked and made ready for use. Pottery, first emerged from the hunter-gatherer lifestyle to meet the basic needs of human beings, and in later times it went beyond the need and became an ornament element by combining with aesthetic tastes. The art of potting is important with its traditional structure as well as its raw material, pottery wheel, decoration, drying, firing and kiln features. The art of potting, which has been learned with the master-apprentice relationship for many years, has been forgotten for many reasons such as the differentiation of needs due to the development of technology, the lack of attention of the new generation and the number of apprentices growing in this field.

This work; It is about the last pottery master Alaf Dede and pottery handicrafts living in the historical Güzelyurt (Gelveri) district of Aksaray province. Besides, it is to create a written source by bringing together the knowledge, emotions and thoughts of Alaf Dede, the only remaining master of pottery art, which has disappeared in Güzelyurt (Gelveri) district.

In this study, survey model was applied. After the literature review on the subject has been established, the theoretical structure of the subject has been established and a field study has been conducted in line with the aim of the research. Observation and interview techniques were applied in the field study.

Keywords: Aksaray, Güzelyurt, Alaf Dede, Pottery, Master.

Giriş

Çömlekçilik çok eski çağlarda, insan ihtiyaçlarından doğarak günümüze kadar gelen ilkel bir zanaat dalı olarak varlığını sürdürmektedir. Tarih içinde; sekiz bin yılın başlarına doğru insanoğlu kili ve Neolitik Çağ'ın en önemli buluşu olan ilk çömlekçi tezgâhının keşfederek, (Timur, 1987:8) kile türlü biçimler verip ateşte pişirmeye başlamıştır (Sevin, 2003: 21). İlerleyen zaman içerisinde toplumların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte ihtiyaçları doğrultusunda toprak kaplar ve kullanım eşyaları üretmeye başlamıştır. Dünyada çömlekçilik tarihine bakıldığında belli bir üslup ve teknik geliştirmiş ülke ve kültürlerin Asya, Güney-Orta Avrupa ve Amerika gibi farklı coğrafyalardaki yaşam biçimleri ve inançları ile şekillendiği görülmektedir (Türedi, 1999:157, Güner, 1988: 11).

Anadolu'da yaşayan tarih öncesi uygarlıklarda ilkel çömlekçiliğin tarıma bağlı olarak gelişen bir el sanatı olduğu görülmektedir. Konya-Çatalhöyük, Burdur-Hacılar, Çorum-Alacahöyük, Diyarbakır-Çayönü, Karaman-Canhasan, Denizli-Beycesultan, Ankara- Karaoğlan, Çanakkale-Troya kazılarında elde edilen toprak kaplarda görülen form ve süsleme özelliklerine göre çömlekçiliğin sadece ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir el sanatı olarak gelişim göstermediğini, üretilen ürünlerin birer sanat değeri taşıdığını ortaya çıkartmaktadır. Bu şekilde Anadolu'da zengin bir alanda gelişim gösteren çömlekçilik ürünleri madeni kaplarla rekabet etmeye başlamış ve bu durum seramik sanatının sürekliliğini sağlamıştır (Akurgal, 1997:8).

Her toplumda olduğu gibi Türk toplumu da tarihi süreç içerisinde kendine has kültürel değerlerini meydana getirmiştir. Bu değerlerin bazıları zaman içinde yok olurken diğer bir kısmı da isim ya da şekil değiştirerek varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır. Kaybolmaya yüz tutmuş sanatların başında gelen çömlekçilik; usta-çırak ilişkisinin bitmesi, bundan dolayı yetkin usta sayısının azalması, sanatın teknolojik gelişmelere yenik düşmesi ve zamana karşı direnememesi, bu sanata ilginin azalması ve sadece ticari kaygı güdülerek geleneksel yapısından kopararak sıradan bir zanaat haline gelmesinden dolayı yok olan değerlerimizden sadece birisidir.

Araştırmanın kapsamı, Aksaray ili tarihi Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde yaşayan son çömlek ustası Alaf Dede lakaplı Muharrem Vurgun odaklıdır. 1932 yılında Güzelyurt (Gelveri) ilçesinde doğan ve on altı yaşında Rum usta Tatalinin Mehmet'in yanında çömlekçilik sanatının tüm inceliklerini öğrenen Alaf Dede, yaklaşık olarak 40 yıl bu sanatı icra ettiğini belirtmiştir. Güzelyurt (Gelveri) ilçesinin son çömlek ustası olan Alaf Dede'nin çömlekçilik sanatında kullandığı toprağın özelliği, şekillendirmede kullandığı çömlekçi çarkı, üretilen ürünler, ürünlerin dekorlama ve sirlama özellikleri,

kurutma, fırınlama ve fırın tipi tek tek incelenmiştir.

Çalışmada tarama (survey) modeli uygulanmıştır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılarak konunun teorik yapısı oluşturulduktan sonra araştırmanın amacı doğrultusunda saha çalışması yapılmıştır. Saha çalışmasında gözlem ve görüşme teknikleri uygulanmıştır.

Aksaray İlinin Tarihçesi

Aksaray ili Neolitik çağdan günümüze kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Asur, Frig, Lidya, Medler, Pers, Kapadokya Krallığı, Roma, Bizans, Selçuklu Osmanlı gibi birçok uygarlığa kapılarını açan Aksaray, Anadolu'daki en eski yerleşim yeri olma özelliğini göstermektedir (Anonim, 1982-1983: 6235-6238). Kapadokya bölgesinde yer alan Aksaray; İhlara Vadisi, İpek Yolu, Tuz Gölü, Hasan Dağı, antik kentleri, tarihi yapıları, yeraltı şehirleri, termal merkezleri ve kültürel zenginlikleri ile dikkat çeken ender şehirler arasında yer alır.

Görsel 1. Aksaray ili genel görünüm.¹

Aksaray ve çevresinin tarihi, çevresindeki höyüklerde yapılan kazılar ve buluntulara göre Neolitik Dönem'e kadar inmektedir (Anonim, 1982-1988: 6173-6233). Antik Dönem'de "Garsaura" adıyla tanınan şehrin, M.Ö. 3000 yıllarında önemli Hitit merkezlerinden "Kursaura" ile aynı yer olduğu kabul edilmektedir. Son Kapadokya Kralı Archelaos tarafından yeniden kurularak krallığın başkenti yapıldıktan sonra "Archelais" adı ile anılmaya başlamıştır (Ramsay, 1897: 314). Kapadokya Kralı Archelaos şehre büyük

¹ Eski(me)yen Aksaray Fotoğrafları, Mustafa Fırat Gül, Aksaray Sanayi ve Ticaret Odası, 2011.

önem vermiş ve geliştirmiştir. Şehrin Roma İmparatorluğu'na geçmesinden sonra, Roma İmparatoru Cladius zamanında şehir Roma kolonisi olmuş ve adına "Colonia Archelais" denilmiştir (Şimşirgil, 2016: 169). Aksaray 1077 yılında Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına katılmış ve II. İzzeddin Kılıç Arslan tarafından 1170'de saray, askeri meskenler, camiler, medreseler, hamamlar, zaviyeler, han ve çarşılar yaptırılarak yeniden kurulmuştur (Turan, 1984: 233).

Güzelyurt (Gelveri) İlçesi ve Güzelyurt (Gelveri) Çömlekçiliği'nin Tarihi

Aksaray iline bağlı olan Güzelyurt (Gelveri), Kapadokya bölgesinin güneybatısında, Hasan Dağı'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yapılan araştırmalar yörenin, prehistorik devirlerden bu yana bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Güzelyurt'un 1,5 km kadar güneybatısında, Hagios Analipheos Manastırı'nın yakınındaki Gelveri Höyüğü'nde yapılan kazı çalışmaları sırasında, yüzeyden toplanan sırsız seramik parçalarına göre höyükte Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma yerleşimlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca; Hitit, Lidya ve Pers gibi birçok kültüre de ev sahipliği yapmıştır (Esin, 1993: 47-56).

Görsel 2. Güzelyurt ilçesi görünüm.²

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra bölge, Bizans toprakları içinde kalmıştır (Foss, 1991: 378). Bu dönemde, Aziz Gregorios Theologos'un mektuplarından Güzelyurt'un Karbala adında Hıristiyanların yaşadığı küçük bir köy olduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 1897: 245). "Karbala"

adının Roma ve erken Hıristiyanlık dönemlerinde de kullanıldığını, "B" harfinin zamanla "V" haline dönüşerek "Karvala" gibi okunduğu belirtilmektedir. Ayrıca; Güzelyurt'un Anadolu Selçukluları zamanında "Gerfeli" olarak bilindiği, Kanuni Sultan Süleyman devri kayıtlarında ise "Korveli" şeklinde yazıldığı aktarılmıştır (Konyalı, 1975: 1944).

Güzelyurt, önce Anadolu Selçuklularının hâkimiyetine, ardından Moğol idaresi altında Eretna Beyliği'ne katılmıştır. Daha sonra Karamanoğulları topraklarına dâhil olmuş ve son olarak Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Osmanlı toprağına katılan Güzelyurt'ta hem Rum hem de Müslüman halk, 1924'te gerçekleşen mübadele dönemine kadar hoşgörü içinde birlikte yaşamışlardır (Kaya, 2009: 4).

Yerleşme ilk olarak 1951 yılında Burhan Tezcan'ın Aksaray ilinde yaptığı araştırmalar sırasında tespit edilmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde Tezcan, daha önce Güzelyurt'ta bulunan ve satın alma yolu ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen iki adet kâseyi incelemiştir. Avusturyalı arkeolog Gordon Child, Burhan Tezcan'dan önce çanağın Tuna ve Balkanlar'da bulunan çanaklar ile benzer özellikler barındırdığını, Terras ve Ukrayna'da benzerlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca çanağın üzerindeki motifin Rasev ve Meckur'da da benzerleri bulunabilir ifadesine yer vermiştir. Çanağı inceleyen Tezcan ise "Kabın elde şekillendirildiğini, ölçülerinin 10,8x21,5cm. genişliğinde olduğunu, ağız kenarı geniş, dibi düz; içi-dışı kahverengi astarlı, perdahlı ve kulpsuz" olduğunu ifade etmiştir. Çanağın süslemesinde ise "kaidenin etrafında bir üçgen meydana getirecek şekilde, 5-7 hat arasında değişen yivler" kullanıldığını açıklamıştır. O zamana kadar Anadolu'da süsleme açısından herhangi bir benzerine rastlanmayan kap için Tezcan, "çanağın şekli ve tekniği Anadolu'ya yabancıdır" yorumunda bulunmuş ve Tuna boyları ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir (Bknz. Görsel 3) (Tezcan, 1958: 520).

1990 ve 1991 yıllarında Prof. Dr. Ufuk Esin tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, az miktarda ele geçen çanak çömlek buluntularından yola çıkarak toplanan çanak-çömlekleri 5 ana grup altında toplamıştır. Prof. Dr. Esin, "Gelveri Kültürü" nün İç Anadolu'da Köşkhöyük ile Batı Çatalhöyük kültürü arasındaki bir yerde, Güney Anadolu'da Yumuktepe ile yaklaşık aynı zaman dilimi içinde başlamış olabileceğine işaret eder. Esin aynı zamanda çanak çömleğin benzerlerinin Batı Trakya'daki Paradeisos'da bulunmasına dayanarak, Gelveri Kalkolitik Dönem yerleşmesinin Karanovo V-VI, Maritsa-Gumelnitsa, Pre Cucuteni gibi kültürlerle eş zamanlı olduğunu belirtmiştir (Esin, 1993: 56).

² Nuri Aktokat, <https://guzelyurt.aksaray.edu.tr/fotografarla-guzelyurt>.

Görsel 3. Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde bulunan, 1990-1991 yılı Güzelyurt kazı çalışmasından çıkarılan çanak.³

Gelveri malzemesini inceleyen Özdoğan, malzemeyi şöyle tanımlar: " tümü elde, özenli olarak yapılmış, kum, ufak taşçık, minik mika ve kireç katkılı bir hamurdandır. Kap yüzeyleri özenle düzeltilmiş, bazen kendinden astarlanmıştır. Yüzey renkleri arasında özellikle kahverengi, kirli bozumsu kahverengi tonları hâkimdir; ancak siyah, devetüyü, açık boz renkli parçalara da rastlanılmaktadır.

Görsel 4. Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde bulunan, 1990-1991 yılı Güzelyurt kazı çalışmasından çıkarılan çanak parçaları.⁴

³ Özbudak, M. O. (2010). *Gelveri Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.*

⁴ Özbudak, M. O. (2010). *Gelveri Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.*

Kap biçimleri arasında özellikle dışa dönük ağızlı kaseler, daha ender olarak da geniş omuzlu çömlekler görülmektedir. Ender olarak köşeli kaplara da rastlanılmaktadır. Gelveri çanak çömleğinin en belirgin özelliğini bezemesi oluşturur. Bezeme kap yüzeyine yaygın olarak uygulanmış ve özellikle menderes yapan kıvrık hatlardan yararlanılmıştır. Özdoğan, Torosların hemen kuzeyinde yer alan Gelveri çanak çömleğinin ne Çukurova ne Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın hiçbir dönemiyle karşılaştırılmayacağını belirtir (Özdoğan, 1994:76).

2007 yılında Prof. Dr. Sevil Gülçur başkanlığındaki bir ekip tarafından tekrar kazı çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalarda makroskopik yöntemlerle ayırımı gerçekleştirilen Gelveri çanak çömleğinin tamamı el yapımıdır. Yerleşmenin hemen yakınında, halen işletilmekte olan kaolin yatakları bulunmaktadır. Günümüz Güzelyurt ilçesinin güney-güneybatısında kalan yüksek bağlık arazide ise çömlekçilerin 60 yıllarının ortalarına kadar kullandıkları, özlü ve özsüz olarak tanımladıkları kırmızı yanışlı kil yatakları bulunmaktadır. Bunlardan özlü olarak tanımlanan koyu renkli olanına orman toprağı denilmektedir. Özsüz olan ise beyaz renkli bir kildir. Malzeme üzerinde yapılan istatistiksel çalışmalar, Gelveri çanak çömleğinin kendi içinde hamur hazırlama ve fırınlama gibi imalat teknolojileri açısından çok fazla çeşitlilik barındırmadığını ve bu anlamda belli başlı hamur grupları çerçevesinde, kendi içinde bir standarta sahip olduğunu göstermiştir. Bitki katkının yoğunlukla kullanıldığı (Baskın Bitkiselliler) ve mineral katkının yoğunlukla görüldüğü (Baskın Mineralliler), iki ana hamur grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca ele geçen neredeyse bütün parçaların, oksijen devinimi düzensiz bir ortamda pişirildiği ve bunun sonucu olarak siyah renkte öze sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu grupların hiçbirinde boya bezemeye rastlanılmamış, ancak ayrışıklar içinde çok az sayıda astarlı yüzeyler gözlemlenmiştir (Özbudak, 2010:54-55).

Gelveri çanak çömleğinin kap formları işlevlerine göre tabaklar, kâseler, çanaklar, çömlekler, kovamsılar ve kutular olmak üzere altı ana gruba ayrılırlar. Bu formlara ek olarak minyatür kaplar, dipler ve kulplar da sınıflandırmanın içinde yer almaktadır. Gelveri çanak çömleği denilince akla ilk gelen, kendine özgü motifleriyle ayrı bir tarz oluşturmuş olan bezekli mallardır. Orta Kalkolitik Dönem 'de Balkanlar'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada, koyu renkli yüzeyler üzerine çizi, kazıma ve noktalama gibi tekniklerle oluşturulan bezekler gözlemlenmektedir. Gelveri bezekli çanak çömleğini diğer çağdaş örneklerinden ayıran özellik, kendine özgü motifleridir. Orta Anadolu genelinde gerçekleştirilen araştırmalarda ele geçen, iç içe geçmiş, kıvrımlı paralel hatların oluşturduğu örnekler, ilk kez Gelveri yerleşmesinde ele geçtikleri için "Gelveri Tarzı" adı verilmiştir. Kabartma ve impresso tipi bezemeler yaygındır (Özbudak, 2010:59-64).

Güzelyurt'un (Gelveri) Son Çömlek Ustası Alaf Dede ve Çömlekçilik Sanatı

1932 yılında Aksaray'ın Güzelyurt ilçesinde doğan Alaf Dede, çömlekçilik sanatıyla 1948 yılında tanışmıştır. Bu sanatla tanışmadan önce Adana, Konya ve Ankara'da birçok farklı işte çalışan usta, Güzelyurt'a döndükten sonra Rumlardan kalan çömlek atölyesinde Rum asıllı Tatalinin Mehmet olarak bilinen çömlek ustasının yanında bu zanaatın inceliklerini öğrenmeye başlamıştır. Ustası Tatalinin Mehmet'in de bu sanatı Rum ustalarından öğrendiğini, çömlek atölyesi ve fırının da bu ustalardan ona miras kaldığını belirtmiştir.⁵

Görsel 5. Alaf Dede (Muharrem Vurgun).

Alaf Dede, günümüzde Cevizli sokak olarak bilinen Manastır Vadisi'nin içinde yer alan kendisine ait çömlek atölyesinde günde on beş adet büyük boy testi ve ufak tefek çömlekler yaptığını, ağırlıklı olarak da testi ve çömlek ürettiğini ifade etmiştir. Yarı kayaya oyma çömlek atölyesinde üretimin yapıldığı, çamurun hazırlandığı ve kurutma işleminin yapıldığı yerle birlikte

⁵ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

üç oda bulunmaktadır. Tüm üretimini bu atölyede yapan ustanın ayrıca atölyesine elli metre mesafede bir de kara tip fırını yer almaktadır. Fırının ana malzemesini yörede temin edilen taşlar oluşturmaktadır. Silindirik bir yapıya sahip olan fırının yüksekliği 1,80 m, eni ise 1,55 m ölçülerindedir. Fırını yükleme ve boşaltma işlemleri ise üzerinde bulunan kapaktan yapılmaktadır.

Görsel 6. Çömlek atölyesi iç (sağda) ve dış (solda) görünümü.

Alaf Dede, çömlek ve testi yapımına başlamadan önce çömleğin ana malzemesi kili hazırlamak için toprak arayışına başlamaktadır. Genellikle atölyesine yakın bir kaynaktan toprak almayı tercih eden usta, çömlek ve testilerin yapımında iki farklı özellikte kil kullandığını belirtmiştir. Alaf Dede, önceden ormandan ya da üzüm bağlarından aldığı ve siyah özlü meşe toprağı ile az özlü boz tirem toprağını karıştırarak ana malzemesini elde ettiğini ifade etmiştir. Günümüzde ise bu topraklara ait kaynakların yok olduğunu da eklemiştir.

Toprağın hazırlama işlemi ise oldukça farklıdır. Usta dağdan elde ettiği toprakların ince taneli ve çok yumuşak olmasından dolayı, toprağı bulduğu yerde tek seferde elekten geçirerek yabancı maddelerden arındırdığını, eşek yardımı ile atölyesine getirdiği toprakları çamur havuzuna ıslanması için attığını belirtmiştir. Normal şartlarda çok az kil doğal hali ile üretime hazır olarak ele geçer. İki farklı yerden getirdiği toprakları içi yarıya kadar

su ile doldurulmuş çamur havuzuna kürek yardımı ile göz kararı bir kara toprak bir de beyaz kumdan attığını söylemiştir. Birkaç gün bekleddikten sonra dinlenen çamuru ayakları ile dört-beş saat belli aralıklarla çiğnedikten sonra çamurun kullanıma hazır olduğunu belirtmiştir.⁶

Görsel 7. Atölyenin içinde yer alan çamur havuzu. (Solda)
Görsel 8. Çömlekçi çarkı. (Sağda)

Hazırlanan çamur, ürün haline gelmek için çömlekçi çarkı ile buluşmaktadır. Ustanın üretimde kullanmış olduğu çark, yatay olarak dönen daire biçimli büyük bir ahşap tabla ile ona hareketini sağlayan bir mille bağlı küçük ahşap bir tabladan oluşmaktadır. Usta; Rumlardan kalma, ayak yardımıyla çevrilen çömlekçi çarkının daha önce ki milinin hayvan kemiğinden olduğunu, zaman içerisinde demir çubuk ile değiştirildiğini söylemiştir. Alaf Dede, çarkın başına oturduğu zaman günde on beş-yirmi adet testi ve çömlek üretimi yaptığını da eklemiştir.⁷ (Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019).

Usta kurutma işlemi için özel bir raf kullanmadığını, atölyenin içinde bulunan nişlere ya da boş odalarda kurutma işlemini gerçekleştirdiğini, ürünlerin kışın on beş- yirmi, yazın ise dört-beş günde kurutma işleminin

⁶ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

⁷ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

tamamlandığını belirtmiştir. Alaf Dede kurutma işleminin gerçekleşeceği yerde hava akımının olmamasına (çatlamaması için) dikkat ettiğini ve kurutma işlemine alınan her bir toprak ürünü belli aralıklarla ters düz yaparak kurutma işlemini sonlandırdığını ifade etmiştir.⁸

Görsel 9. Kara tip fırın genel görünüm.

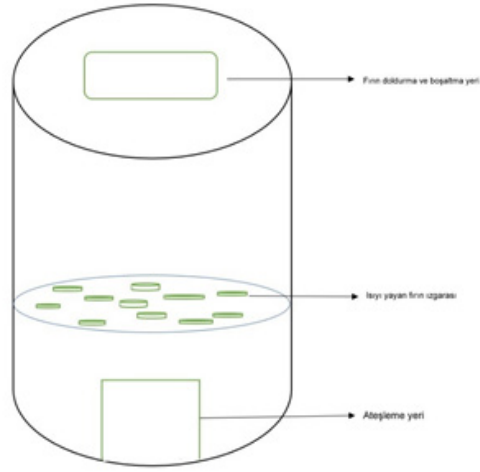
Görsel 10. Fırın yükleme ve boşaltama işleminin yapıldığı üst kapak.

⁸ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

Usta; kuruyan toprak ürünleri, atölyenin 50 metre uzağındaki Rum ustalar tarafından inşa edilen kara fırında pişirilmek üzere fırına taşındığını ifade etmiştir. Yaklaşık 1,80 cm yüksekliği ve 1,55 cm eninde silindir bir yapıya sahip olan fırın Gelveri yöresinde çıkan yöreye özgü taşlardan örülerek yapılmıştır. Ürünleri fırının üstünde bulunan küçük kapıdan içeri girip, silindir şeklindeki fırının içinde ayaklarını iki yana açarak yükleyen usta boşaltma işlemini de yine aynı şekilde yaptığını ifade etmiştir.

Görsel 11. Çömlekçi fırının içi. (Solda)

Çizim 1: Çömlekçi fırını çizim. (Sağda)

Fırın zemininde ısının eşit bir şekilde dağılması için delikli bir ızgara yer almaktadır (Bkz. Görsel 11). Ürünler delikli ızgara üstüne itina ile yüklendikten sonra kapak kapatılır ve ateşleme kısmına geçirilmektedir. Ateşleme ise fırının hemen ön tarafında yer alan küçük bir kapıdan yapılmaktadır.

Usta ateşleme için önceden hayvan dışısından elde edilen tezek ile ürünleri ısıttığını, daha sonra saman ve talaşlar ile pişirim işlemine geçtiğini söylemiştir. Usta, tezek ile önceden ürünleri ısıtmasının sebebinin ise direkt ateşe maruz kalan çömleğin hemen kırılması olarak açıklamaktadır. Kürek yardımıyla atılan saman ve talaşla yakma işlemi yaklaşık beş saat sürdükten sonra fırının soğuması için en az bir gün beklediğini belirten usta, beş saat süren yakma işleminde fırın ısının tahminen 650-700 °Cye çıktığını söylemiştir.⁹

⁹ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

Görsel 10. Fırın yükleme ve boşaltma işleminin yapıldığı üst kapak.

Alaf Dede'nin o günlerden günümüze kadar gelmeyi başarmış olan, atölyesinde kendi el emeği ile ürettiği çanak-çömlekler hala kullanılmaktadır. Yörede "bocut" adı ile bilinen su testisini elli yıllık olduğunu ve tarlada çalışan çiftçi için özel üretildiğini ifade etmiştir. Bocutun tabana doğru daralan kısmının toprağa saplandığını, böylelikle suyun asla ısınmadığını ve çiftçiye kolaylık sağladığını da eklemiştir.

Görsel 13. Muharrem Vurgun, Bocut, 1950, Kırmızı Çamur, Çarkta Şekillendirme, 30x27x6 cm.

Üretilen diğer çömlek ürünler arasında yörede “civil” olarak bilinen, süt konulan ya da yoğurt mayalanan toprak kaplardır. Günümüzde ise hala kullanıldığını, yoğurdu ve sütü haftalarca bozmadan muhafaza ettiğini belirtmiştir.¹⁰

Gelveri çömleği ise günümüzde üretilen Gelveri çömlek formundan oldukça farklıdır. Taban kısmı dar, yukarı doğru genişleyen yapısı ile usta asıl gelveri çömleğinin bu olduğunu eklemiştir. (Bkz. Görsel 14) Zamanında Nevşehir ve civar illerden en çok sipariş aldığı ürünün gelveri çömleği olduğunu ifade etmiştir.

Görsel 14. Muharrem Vurgun, Civil, 1950, Kırmızı Çamur, Çarkta Şekillendirme, 25x14x10 cm. (Solda)

Görsel 15. Muharrem Vurgun, Gelveri Çömleği, 1950, Kırmızı Çamur, Çarkta Şekillendirme, 14x28x28 cm. (Sağda)

Yörede “üzlük” adı ile bilinen et ve güveç yemeklerinin piştiği toprak kap, Alaf Dede tarafından Gelveri güvecinden sonra en sık üretilen ürünlerden bir tanesidir. Testide et pişirme geleneğinin Rumlardan kalan bir miras olduğunu, günümüzde Nevşehir’in testi kebabı olarak bilinen meşhur yemeğinin aslında Güzelyurt’ta ait yerel bir kültür olduğunu ve gelen-giden tüccarlar aracılığı ile Nevşehir’e taşındığını ve oranın kültürü olarak bilindiğini iddia etmiştir. Ayrıca Nevşehir ve ilçelerinden gelen yoğun talep üzerine bu testilerden yapıp sattığını da eklemiştir. Alaf Dede ürünlerde dekor ve sirlama kullanmadığını doğal hali ile satışa sunduğunu belirtmiştir.

¹⁰ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

Testi ve çömleklerin yapımında kullandığı toprağın özelliklerinden dolayı da yiyecek ve içeceklerin bozulmadan, koku yapmadan uzun süre saklandığını da eklemiştir.¹¹

Görsel 16. Muharrem Vurgun, Üzlük, 1950, Kırmızı Çamur, Çarkta Şekillendirme, 30x20x15 cm.

Sonuç

Çocukluk yıllarından bu yana çömlekçilik sanatını icra eden Alaf Dede için toprağın ayrı bir yeri, anlamı ve önemi bulunmaktadır. Sanatının inceliklerini anlatırken bile o anı yaşayan Alaf Dede, gelişen teknoloji ile birlikte sosyo-ekonomik yapının değişmesi sonucu çömlekçilik sanatının Güzelyurt’ta (Gelveri) bittiğini, geleneksel usulde çömlek üretiminin durduğunu ve bu sanatın Nevşehir’e geçtiğini belirtmiştir. Seksen yedi yaşında olan Alaf Dede; “eğer sağlığım el verseydi şimdi bile toprağa can vermeye devam ederdim” sözü ile aslında sanatına duyduğu sevgi ve öz veriyi dile getirmiştir. Yaşadığı değerleri kendi coğrafyasında koruyup günümüze kadar getirmeye çalışmış olan Alaf Dede, Gelveri’de bu kültürel mirasın tek ve son ustasıdır.

Günümüzde ise geleneksel Güzelyurt çömlekçiliği ile ilgili hem yazılı hem de sözlü literatürde sayısız bilgi kirliliği mevcuttur. Yörede çömlekçilik

¹¹ Muharrem Vurgun ile yapılan sözlü görüşme, 12.07.2019.

sanatını geleneksellikten uzak, sadece ticari kaygılar ön planda tutularak üretim yapan 1 adet atölye mevcuttur.

Gerçek mesleği nalbantlık ve semercilik olan ve 32 yıl bu mesleği icra eden Metin Nalbantoğlu, mesleğine olan ilginin azalmasından dolayı Güzelyurt Halk Eğitim Merkezi'nde açılan seramik kurslarında eğitim alarak bu zanaata yönelmiştir.¹² Ardından küçük bir atölye kurarak bu işin ticaretini yapan Nalbantoğlu'nun üretmiş olduğu testi ve çömlekler, kullanılan hammadde, fırın ve pişirim özellikleri başta olmak üzere şekil olarak da geleneksel Gelveri çömleğinden farklı bir özellik sergilemektedir (Bkz. Görsel 16).

Görsel 17. Metin Nalbantoğlu, 2019, Günümüz Gelveri Çömleği, Kırmızı Çamur, Çarkta Şekillendirme, 25x30cm. (Solda)

Görsel 18. Muharrem Vurgun, 1949, Geleneksel Gelveri Çömleği, Kırmızı Çamur, Çarkta Şekillendirme, 16x30x24cm. (Sağda)

Sonuç olarak; 16 yaşında Rum bir ustanın yanında bu sanatı öğrenerek yaşamını sürdürmüş olan Alaf Dede'nin gelenek aktarımındaki etkin rolü vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Güzelyurt ilçesinde yok olmaya yüz

tutmuş çömlekçilik sanatının geriye kalan tek ustası Alaf Dede'nin konuyla ilgili bilgi birikimi, duygu ve düşüncelerini bir araya getirerek yazılı bir kaynak oluşturmak ve geleneksel Gelveri çömlekçiliğini kalkındırmaya yönelik yapılacak olan çalışmalara da katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Bu bağlamda unutulmaya yüz tutmuş olan bu zanaatı genç kuşağa tanıtmak, somut olmayan kültürel miraslarımızdan biri olan çömlekçiliği yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalışmak gerekmektedir. Ayrıca yaşayan son çömlek ustasından bu sanatın geçmişi ve incelikleri hakkında doğru bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

¹² <http://www.aksarayajans.com/gundem/aksaray-canak-comlek-gelveri-guzelyurt-kapadokya-metin-nalbanto-gl/188/>.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1997). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Esin, U. (1993). *Gelveri-Ein Beispiel für die kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikums*. Anatolica. Netherlands: Netherlands Institute.
- Foss, C. (1991). *Cappadocia. The Oxford Dictionary of Byzantium*. England: Oxford University Press.
- Gül, M. F. (2011). *Eski(me)yen Aksaray Fotoğrafları*. Aksaray: Aksaray Sanayi ve Ticaret Odası.
- Güner, G. (1988). *Anadolu'da Yaşamakta Olan İlk Çömlekçilik*. İstanbul: Grafik Sanatlar Matbaacılık.
- Kaya, E. (2009). *On Bin Yıllık Tarihi Kent Aksaray*. Aksaray: Yeni Aksaray Basın Yayın.
- Konyalı, İ. H. (1975). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Özbudak, M. O. (2010). *Gelveri Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı*, İstanbul.
- Özdoğan, M. (1994). "Marmara Bölgesi-Balkanlar-Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım", XI. Türk Tarih Kongresi (s.76), Ankara.
- Ramsay, W. M. (1897). *Impressions of Turkey During Twelve Years Wanderings*. London: Library of the University of California.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayıncılık.
- Şimşirgil, A. (2016). *Sultan II. Kılıç Arslan ve Aksaray*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tezcan, Burhan. (1958). *Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler*. Ankara: Belleten, XXII.
- Timur, M. (1987). "Anadolu'da Seramiğin Doğuşu", *Antika Dergisi*, 29, 8.
- Turan, O. (1984). *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Türedi, Ö. A. (1999). "Ateşin Toprağa Hükmettiği Sanat". İstanbul: Süreli Sanat ve Kültür Dergisi. 157.
- Vurgun, M. (2019, 12 Temmuz). *Muharrem Vurgun ile Geleneksel Gelveri Çömlekçiliği Üzerine Söyleşi, Muharrem Vurgun'un Evi. Güzelyurt-Aksaray*.

Yurt Ansiklopedisi. (1982). "Aksaray Maddesi". İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Görsel Kaynakları

- Görsel 1. Gül, M. F. (2011). *Eski(me)yen Aksaray Fotoğrafları*. Aksaray: Aksaray Sanayi ve Ticaret Odası.
- Görsel 2. Aktokat, Nuri. (2019). <https://guzelyurt.aksaray.edu.tr/fotografarla-guzelyurt>.
- Görsel 3-4. Özbudak, M. O. (2010). *Gelveri Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı*, İstanbul.
- Görsel 5-18. Gamze Uray. (2019). 12 Temmuz Güzelyurt İlçesi'nde yapılan fotoğraf çekimi.

İnternet Kaynakları

İnternet:<http://www.aksarayajans.com/gundem/aksaray-canak-comlek-gelveri-guzelyurt-kapadokya-metin-nalbantoglu/188/>.